

ЛІТАРАТУРА

1. *Магомедова, М. А.* Лингводидактическое тестирование как средство управления процессом овладения русским языком как иностранным: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / М. А. Магомедова. – М., 2007. – 19 с.
2. *Балыхина, Т. М.* Что такое русский тест? / Т. М. Балыхина. – М.: Рус. яз.; Курсы, 2006. – 55 с.
3. *Лаврова, Н. В.* Тестирование как средство измерения сформированности коммуникативной компетенции в русском языке как иностранном в сфере профессионального общения: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Н. В. Лаврова. – М., 1999. – 20 с.
4. *Мустафина, Г. К.* Тестирование как эффективное средство контроля знаний будущих учителей английского языка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Г. К. Мустафина. – Астана, 2009. – 25 с.

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВІСТЫКІ

С. Ф. Бут-Гусаім (Брэст)

АНАМАСТЫКОН ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ І НАВУКОВА-ПАПУЛЯРНАЙ ЛІТАРАТУРЫ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК

Прадметам мастацкага аналізу ў гістарычным прыгодніцкім рамане Зінаіды Дудзюк «Велясіты» стала адна з невядомых старонак даўняй славянскай гісторыі. Пісьменніца ўзнаўляе падзеі IX–X ст. н.э. – процістаянне старажытнай славянскай дзяржавы Велясіціі Візантыйскай імперыі. У апавесці-хранографі «Славянскія князі» З. Дудзюк, абапіраючыся на звесткі, пакінутыя старажытнымі гісторыкамі, адшуквае даўнія сляды славянскіх плямёнаў – смялян, магілян, селічаў, рачан, лісічан, сапаў, люцічаў і многіх іншых – у помніках культуры чалавецтва. У зборніках эсэ «Нямеранае багацце» і «Вяртанне забытага міфа» З. Дудзюк тлумачыць паходжанне найстаражытнейшых антрапонімаў, тапонімаў, касмонімаў, вывучае сканцэнтраваную ў іменаслове легенд, міфаў, паданняў, казак, старажытных пісьмовых помнікаў культурна-гістарычную інфармацыю – захаванае і перададзенае ад продкаў да нашчадкаў нямеранае духоўнае багацце славянскіх народаў. Аўтарка не толькі малюе драматычныя падзеі і постаці мінулага. Яна тонка перадае асаблівасці светаадчування і мыслення старажытных славян. Вырашэнню гэтай мастацкай задачы спрыяе ўмелае выкарыстанне вобразна-выяўленчых магчымасцей уласных імёнаў, найперш – антрапонімаў.

Імёны, што функцыянуюць у творах, складаюць антрапанімічную прастору мастацкага тэксту. Тэрмін *антрапанімічная прастора* азначае «сукупнасць усіх антрапонімаў, якія ўжываюцца ў мове пэўнага этнасу

ў пэўны гістарычны перыяд» [1, с. 131]. Пісьменніца ў антрапаніміконе сваіх твораў па-мастацку прэзентуе рэальны свет, рэчаіснасць. Таму антрапанімічная прастора мастацкага тэксту з'яўляецца адлюстраваннем пэўнай этнамоўнай антрапанімічнай прасторы, якая аб'ектыўна склалася і існуе ў тую ці іншую гістарычную эпоху. Ствараючы антрапанімічны свет свайго твора, аўтарка выбірае адпаведныя месцу, часу, этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі, онімы.

Творы З. Дудзюк цікавыя і адметныя спалучэннем свету рэальных падзей і постацяў айчыннай гісторыі са светам падзей і персанажаў, народжаных уяўленнем аўтаркі. Таму ўсе зафіксаваныя ў творах антрапонімы мы можам падзяліць на дзве групы. Па-першае, гэта імёны рэальных гістарычных асоб, па-другое, гэта празванні персанажаў, створаныя фантазіяй пісьменніцы.

Значную частку антрапанімікону гістарычных твораў складаюць імёны рэальных гістарычных дзеячаў, валадароў тагачасных дзяржаў свету: славянскіх князёў *Вакаміра, Драгавіта, Мусокія, Пірагаста, Людавіта*, імператара Вялікай Рымскай імперыі *Карла*, болгарскага хана *Крума*, візантыйскіх базілеўсаў *Канстанціна, Льва, Нікіфара*, базілісы *Ірыны*, патрыярха *Мікалая III*, каліфа *Гаруна-аль-Рашыда* і інш.

Аўтарка не раз выкарыстоўвае прыём актуалізацыі ўнутранай формы імені рэальнай гістарычнай асобы. Напрыклад, князь Велясіціі мае імя *Вакамір*. Кантэкст рамана «Велясіты» напauняе гэтае найменне глыбінным сэнсам. Празванні валадара велясітаў утрымлівае інфармацыю пра даўнія вандроўкі славянскіх плямёнаў па Еўропе і Азіі. Сын князя наведаў мёртвы горад у далёкай пустыні, дзе яму расказалі пра тое, што «*ў такім горадзе была пабудавана вежа, на якой прымацаваны вялізны празрысты крыштал, праз які чараўнікі разглядалі зорнае неба і чыталі боскія тайны лёсаў. Гэты крыштал называўся вокам свету [міру]. Мір на славянскіх мовах азначае не толькі згodu, адсутнасць вайны, але і свет. Выходзіць, што і продкі славян ведалі пра гэта цудоўнае вока*» [2, с. 117]. Згодна з традыцыяй таго часу асабовыя імёны палітычных дзеячаў ужываліся ў некалькіх фармальных разнавіднасцях. Так, рамеі (візантыйцы) называлі князя *Акамірам*: «*магчыма, першыя тры літары ім нагадваюць слова “аква” – вада*» [3, с. 24].

Нашы продкі разумелі імя матэрыяльна, як неад'емную частку іменава-нага, верылі ў тое, што імя прадвызначае жыццёвы шлях чалавека. Вера ў сувязь імені і лёсу яго носьбіта выявілася ў звычаі надаваць немаўляці імя боства, якое будзе ахоўваць носьбіта празвання ад небяспекі. Так, князь *Веляслаў* быў названы ў гонар *Вялеса*: «*Ён носіць імя бога, які спрадвеку апекуецца іхнім родам і гаспадаркаю*» [3, с. 21]. У цяжкія хвіліны жыцця *Веляслаў* просіць падтрымкі і спрыяння ад пакравіцеля шляхоў і падарожных, магутнага чараўніка *Вялеса*: «*Магутны Вялесе і духі продкаў, звяртаюся да вас з просьбаю. Дапамажыце мне ва ўсіх задумах і здзяйсненнях, дайце мудрасці і сілы*» [3, с. 53]. Сляды пакланення нашых продкаў язычніцкім багам можна знайсці і ў сучасным антрапаніміконе. Пісьменніца адзначае, што імёны бостваў ляжаць у аснове найменняў магутных правядыроў славянскіх плямёнаў: «*Хоць у гістарычных крыніцах гэта імя запісана*

як *Ардагаст*, хутчэй за ўсё, па-славянску яно гучала як *Радагост*, або *Радагосць*. Слова *Ардагаст* дзеліцца на дзве часткі: *арда* (змененая “*рада*”) і *гаст* (сэнсава адпавядае слову “*госць*”). Прынамсі, *Радагостам* называўся галоўны бог паморскіх славян. У якасці антрапоніма гэтае імя было распаўсюджана ў старажытнабалгарскай, старых чэшскай і польскай мовах» [4, с. 214]; «*Вышан* – князь славянскага племені абадрытаў. Магчыма, імя магло гучаць як *Вышань*, бо так называўся адзін з галоўных язычніцкіх багоў, у якім увасабляўся дух Усявышняга» [4, с. 246].

«Слова імя ўзыходзіць да індаеўрапейскага *nmen- з *enmen-, якое тлумачаць як утварэнне ад *en “унутры”, “у” + -men (суфікс). Адсюль – найстаражытнейшая семантычная інтэрпрэтацыя імені як таго, што ўкладваецца, накладваецца, ускладаецца» [5, с. 23]. Стваральная прырода называння праяўлялася ў функцыянаванні так званых імёнаў-пажаданняў, якімі нібыта накрэсліваўся лёс старажытных валадароў: «*Валук* – князь венедаў. Імя гэтае паходзіць ад слова “*ўладыка*” і азначала ў славян вярхоўнага кіраўніка, правадыра ці князя. Магло паходзіць імя і ад слова «*вялікі*», якое, магчыма, уваходзіла ў склад княжацкага тытула» [4, с. 235]. З. Дудзюк адзначае, што ў славян былі пашыраны засцерагальныя імёны, якія, маючы адмоўны сэнс, павінны былі адхіліць беды, хваробы і смерць: «*Нябул* – славянскі князь, імя якога паходзіць ад дзеяслова “*не быў*” і з’яўляецца ахоўным ад злых духаў, дарэчы, на палескім дыялекце гэтыя словы вымаўляюцца як “*не буў*”» [4, с. 241].

У даўніх імёнах, якія данеслі да нас казкі і легенды, фіксуюцца ўяўленні нашых продкаў пра будову Сусвету. Ён уяўляўся старажытным славянам як адзінства неба, зямлі і свету падземнага. З зямлі можна было падняцца да неба і трапіць у царства памерлых. Вось зямлі пранізвала Сусвет і звязвала неба, зямлю і апраметную ў адно цэлае. Воссю зямлі было Сусветнае Дрэва Жыцця, гара або камень. Галоўным героем беларускай казкі «*Сіня Світа Навыварат Сшыта Саламяны Каўпак*» з’яўляецца чараўнік, які можа мяняць свой выгляд як заўгодна. Каб абхітрыць цара, чараўнік ператвараецца ў звяроў, рыбу, іголку і просіць дапамогі ў птушкі Нагай, якая жыве на тым свеце. *Сіня Світа Навыварат Сшыта* пераходзіў з таго свету ў гэты, мяняючы абліччы. Пісьменніца тлумачыць сакральны сэнс імені гэтага персанажа: «*Сіня Світа Навыварат Сшыта* – гэта не што іншае, як неба. Мы бачым вонкавы бок неба, а герой казкі ведае яго з сярэдзіны, з левага боку. *Саламяны Каўпак* – другая частка імя – гэта таксама намёк на нябесны купал ці, можа, нават на сонца... Галоўны персанаж казкі не проста чалавек, гэта хутчэй пасланец неба, каб пазмагацца з зямным царом-чарадзеям, перамагчы яго ды ажаніцца з ягонай дачкою, яднаючы зямлю і неба. Гэтак неба яднаецца з зямлёю праз Вечнае Дрэва Жыцця, каб прадоўжыць існаванне свету» [5, с. 22–23].

Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы, то найменні гэтыя адлюстроўваюць мадэлі іменавання, якія існавалі ў старажытных славянскіх дзяржавах. Даследчык У. А. Ніканаў пісаў: «Уласнае імя існуе толькі ў грамадстве і для грамадства; яно і дыктуе няўмольна выбар іх,

якім бы індывідуальным ён ні ўяўляўся» [6, с. 158]. Імёны ў старажытным грамадстве былі сацыяльна інфарматыўнымі. Так, героі рамана «Велясіты», якія з'яўляюцца прадстаўнікамі вышэйшых саслоўяў, маюць складаныя імёны: княгіня *Міраслава*, вядун *Святаслаў* і інш. У такіх імёнах адлюстравана найстаражытнейшая традыцыя *імяслаўя*. Празванні ўтрымлівалі пажаданне чалавеку стаць вялікім, магутным, моцным, слаўным валадаром або святаром. Імёны прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў уяўляюць сабой празванні-мянушкі, якія адлюстроўваюць знешнасць (*Агнян, Злаціца, Лілея*), характар чалавека (*Радуня, Весяліна, Гарызд, Храбр*), абставіны нараджэння (*Обрыч* быў народжаны славянскай жанчынай ад *обра* – прадстаўніка цюркскага племені), адносіны да дзіцяці ў сям'і (*Любім*). Апатрапеічнае (ахоўнае) імя *Неўдах* (Нешчаслівы) павінна было адпужваць духі няўдачы ад чалавека.

Пісьменніца фіксуе даўні звычай нашых продкаў – набываць новае імя пры пераходзе ў іншы ўзроставаы, сацыяльны статус. Аўтарка адзначае, што ў старажытнасці людзі былі ўпэўнены ў *пераўтварэнні* чалавека, які набывае новае празванне. Сын князя *Веляслаў* трапляе ў палон і праходзіць цяжкія выпрабаванні, каб вярнуць найдаражэйшую каштоўнасць – *волю*. Набываючы яе, юнак бярэ новае імя: «*Самая галоўная рэч на гэтым свеце – воля. Толькі з ёю ты належыш сам сабе, а без яе чалавек ператвараецца ў жывёлу, з якою можна зрабіць што заўгодна. Заві мяне проста Воля. Я – гэта Воля. Калі няма Волі, няма і мяне*» [7, с. 16]. Вандруючы па мусульманскіх краінах разам з сябрам і паплечнікам Мусой, славянскі князь атрымлівае імя *Хасан Сакр (Прыгожы Сокал)*. *Сакалібамі (сокалам)* мусульмане называлі славян, а азначэнне ў складзе імені перадае знешнюю і ўнутраную прыгажосць маладога чалавека. Адзначым, што імёны народнасці і чалавека *Сокал* маюць татэмістычнае нападэнне: на ранніх этапах развіцця ўсходнеславянскай імяннай сістэмы найменні плямёнаў былі непасрэдна звернуты да свету прыроды, часткай якой былі і людзі. Продактатэм персаніфікаваў сабой чалавечы калектыў і як бы існаваў ў кожным яго члене, што выражалася ў імёнах. У этноніме і антрапоніме *Сокал* адлюстраваны водгалас уяўленняў пра татэмнага продка славянскага племені.

Дахрысціянскія імёны часта ўтвараліся на базе найменняў раслін і жывёл. Я. Станкевіч адзначаў *дэзідэратыўны (пажадальны)* характар такіх імёнаў: «Даючы такія й падобныя імёны, бацькі імёнамі выказвалі свае зычэнні дзецяняці, зычлі, каб сын быў дужы, як мядзьведзь, тур, вол; хітры, як ліс; адважны, як арол, сакол; цвярдды, як дуб; каб дачка была любовая, як зязюля; харошая, як ластаўка, краска, кветка» [8, с. 96]. На старонках твораў З. Дудзюк многа паганскіх імёнаў, утвораных на базе найменняў жывых істот. Носьбіты такіх празванняў нібыта роднасныя тым жывёлам, птушкам і раслінам, назвы якіх сталі асновай гаваркіх імёнаў. У аснове язычніцкага імені княгіні *Дубраўкі* ляжыць апелятыў са значэннем «лес са значнай колькасцю *дубоў* і маладога *дубняку*». *Дуб* у славянскай міфалогіі – сімвал вечнага жыцця. Верхняя частка дуба сімвалізуе свет

вечнасці, а карані адпавядаюць зоне захавання продкаў. Каля каранёў знаходзіцца ўваход у трыдзвятае царства – царства смерці. «*Дубравы* старажытнымі славянамі лічыліся свяшчэннымі, былі звязаны з культуам продкаў, уяўляліся месцам, дзе захоўваліся душы дзядоў» [9, с. 147]. Імя *Дубраўка* адпавядае надзвычайным здольнасцям жанчыны, якая тонка адчувае нябачны свет духаў і можа адкрываць будучыню ў прарочых снах. Страціўшы мужа-князя, *Дубраўка* самаахвярна кідаецца ў пахавальны агонь, каб суправаджаць Вакаміра ў царства памерлых.

Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін у мастацкіх і навукова-папулярных творах з’яўляюцца *тапонімы*. Несумненны інтарэс у чытача выклікаюць «схаваныя» ў *тапонімах* звесткі пра гісторыю паселішчаў – пра іх заснавальнікаў, даўнія плямёны, якія некалі жылі ў гэтых мясцінах. Зінаіда Дудзюк у зборніку «Вяртанне забытага міфа» адзначае: «*Збытае і пракалятае хрысціянамі паганства працягвае сваё незаўважнае жыццё ў звыклых назвах, словах і абрадах беларусаў*» [10, с. 39]. Раскрываючы таямніцы старажытнай веры, пісьменніца шукае ключ да разумення матывацыі празванняў людзей (*антрапонімаў*) і назваў населеных пунктаў (*тапонімаў*), у якіх захавалася вера старажытных славян: «*Вывучаючы назвы беларускіх паселішчаў, я прыйшла да высновы: на нашу тапаніміку паклала след ведычная міфалогія. Магчыма, прадстаўнікі гэтай рэлігіі, брахманы ці будысты, сяліліся на нашай зямлі, неслі святло сваіх ведаў і ўяўленні пра Сусвет. Гэта былі місіянеры, якіх удосталі і ў наш час. Міфалагічны персанаж “Рыгведы” Вішну – адзін з трох галоўных багоў індыйскага пантэону, бог-ахоўнік і стваральнік, які за тры крокі праходзіць Сусвет. Між тым у тапаніміцы Беларусі мне сустрэліся наступныя назвы: **Вышамір, Вышкава, Вышэль, Вышчын, Вішне, Вішневічы, Вышні, Вішаў, Вішня, Вешня, Вушэнь, Вышадкі, Вішнараўшчына** і шмат іншых» [9, с. 137]; «*У славян вельмі шанаваліся адзін з галоўных багоў язычніцкага пантэону Вялес (Волас). Каб свойская жывёла не хварэла і не траціла плоднасці, каб ураджай быў багаты, людзі стараліся дагадзіць Вялесу, здзяйснялі ў ягоны гонар пэўныя абрады, прыносілі ахвяры. Асабліва шанаваліся Вялес на тэрыторыі Беларусі. У гонар Вялеса было названа сузор’е – **Валасажары, Валасыны** (цяперашняя назва Пляяда). Зрэшты, на Берасцейшчыне даволі нашыраныя прозвішчы **Велясевіч, Валасевіч, Волас, Валаско, Власюк, Волах, Валашанюк, Валашка, Валашчык, Валашчук, Волх**, што паказвае на магчымую прыналежнасць уласнікаў гэтых прозвішчаў да племя, якое пакланялася Вялесу. Відавочна, што паходжанне беларускіх тапонімаў (горад **Вільня**, рака **Вялля** і яе левы прыток **Вільня**) звязана з пакланеннем Вялесу. Акрамя гэтага, па ўсёй Беларусі раскіданы назвы паселішчаў, якія таксама паходзяць ад імя бога **Вялеса (Воласа): Воласаўцы, Воласава, Валасовічы, Велясніца** і іншыя» [10, с. 28]. І хоць у сваіх разважаннях аўтар нярэдка падкрэслівае, што гэта яе асабістае бачанне праз «інтуіцыю, праз адчуванне на генным узроўні тых ці іншых праяў беларускасці», але нярэдка бывае так, што таленавітае мастацкае, паэтычнае прадбачанне папярэднічае навуковаму адкрыццю ісціны.**

Лад жыцця нашых продкаў і сучаснікаў вызначаўся цыклам каляндарных свят, у якіх складаным чынам пераплятаюцца язычніцкія вераванні і хрысціянства. Зінаіда Дудзюк шырока выкарыстоўвае *геартонімы*, суправаджаючы іх гістарычнымі і культуралагічнымі заўвагамі: «*Старажытнае абрадавае свята Купалле* славяне прымяркоўвалі да летняга сонцастаяння – часу найбольшага красавання і росквіту зямлі. Яно персаніфікавалася ў вобразах міфічных істот *Купалы і Купалінкі*. У выніку пазнейшых насланняў на язычніцкі абрад хрысціянскай традыцыі свята прывязалася да дня нараджэння *Іаана Хрысціцеля*. У народзе свята стала называцца *Іванам Купалам*. У гэты ж дзень святкавалі імяніны *Святой Аграфены Купальніцы*» [10, с. 12].

Такім чынам, у творах З. Дудзюк па-мастацку адлюстраваны не толькі іменаслоў даўняй пары, але і адчуванне старажытным чалавекам свету праз імя – неад’емны складнік асобы, які праграмуе лёс, звязвае з татэмным продкам, абараняе чалавека ад злых сіл, аб’ядноўвае з сям’ёй, родам, племенем.

ЛІТАРАТУРА

1. *Хрышчановіч, Л.* «Па імені і жыццё»: антрапанімічная прастора беларускай народнай казкі / Л. Хрышчановіч // Роднае слова. – 1999. – № 5–6. – С. 131–139.
2. *Дудзюк, З. І.* Велясіты. Ч. 3 / З. І. Дудзюк // Маладосць. – 2005. – №. 4. – С. 110–132.
3. *Дудзюк, З. І.* Велясіты. Ч. 1 / З. І. Дудзюк // Маладосць. – 2005. – №. 2. – С. 18–87.
4. *Дудзюк, З. І.* Славянскія князі : аповесць-хранограф / З. І. Дудзюк // Кола Сварога. – Мінск : Беларусь, 2006. – С. 202–258.
5. *Дудзюк, З. І.* Нямеранае багацце : эсэ / З. І. Дудзюк. – Брэст : Альтэрнатыва, 2012. – 82 с.
6. *Никонов, В. А.* Личное имя – социальный знак / В. А. Никонов // Сов. этнография. – 1967. – № 5. – С. 157–168.
7. *Дудзюк, З. І.* Велясіты. Ч. 2 / З. І. Дудзюк // Маладосць. – 2005. – №. 3. – С. 5–23.
8. *Станкевіч, Я.* Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія / Я. Станкевіч // Спадчына. – 1992. – № 6. – С. 96–101.
9. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / С. Санько [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
10. *Дудзюк, З. І.* Вяртанне забытага міфа / З. І. Дудзюк. – Мінск : Беларусь, 2013. – 144 с.
11. *Рогалёв, А. Ф.* Введение в антропонимику. Именование людей с древнейших времён до конца XVIII века (на белорусском антропонимическом материале) / А. Ф. Рогалёв. – Брянск : Группа компаний «Десяточка», 2009. – 147 с.